

سکوت در برابر اتهام؛ چالش‌ها و راهکارهای ساختاری و رفتاری

محمد رضا رضایی خوشدل، دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

مهدي رضایی خوشدل، کارشناس حقوق

چکیده

حق سکوت متهم به‌عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق دفاعی، در نظام‌های حقوقی مختلف جایگاه ویژه‌ای دارد. این حق که ریشه در اصل برائت دارد، به متهم اجازه می‌دهد تا در برابر اتهامات وارده، بدون هراس از تبعات منفی، سکوت اختیار کند. در فرهنگ حقوقی ایران، با وجود اینکه حق سکوت به صراحت در قانون پذیرفته شده، اما همواره با چالش‌هایی مواجه بوده است. این چالش‌ها هم در سطح ساختاری و هم در سطح رفتاری قابل مشاهده‌اند. در سطح ساختاری مواردی نظیر عدم وجود قوانین کافی برای حمایت از متهم در برابر فشارهای بازجویی و تحقیقات اولیه، عدم بهره‌گیری کافی از فناوری‌های نوین در سیستم‌های قضایی و غیره موجب شده تا حق سکوت به طور کامل اجرایی نشود. از سوی دیگر، در سطح رفتاری نیز، مواردی نظیر فرهنگ سازمانی و نگرش‌های حاکم بر نهادهای اجرایی و قضایی، باعث می‌شود که این حق به درستی رعایت نگردد. با این حال، در دهه‌های اخیر با توجه به تغییرات اجتماعی و فرهنگی و همچنین تأثیرپذیری از اسناد بین‌المللی حقوق بشر، شاهد تحولاتی در نگرش به حق سکوت متهم بوده‌ایم. این تحولات، هم در قوانین و هم در رویه‌های قضایی، تلاش دارند تا حمایت بیشتری از متهمین به عمل آورند و فضایی عادلانه‌تر، برای متهمین جهت دفاع از خود فراهم کنند. تحقیق حاضر با استفاده از روش کتابخانه‌ای، ضمن بررسی این تحولات و چالش‌های پیش رو، به دنبال ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت موجود و کمک به ارتقاء کیفیت عدالت کیفری است.

واژگان کلیدی: حق سکوت، متهم، اصل برائت، حق دفاع، چالش‌های ساختاری و رفتاری

درآمد

حق سکوت یکی از اساسی‌ترین حقوق متهم در مراحل مختلف دادرسی کیفری است که در محاکمات کیفری و تحقیقات پلیسی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در کشورهای مختلف حقوق متهمان و حق سکوت آنها توسط قوانین و مقررات مشخصی تعیین می‌شود. این حقوق ممکن است در موارد مختلف متفاوت باشد؛ اما اصول حق

سکوت به عنوان یک حق اساسی در بسیاری از نظام‌های حقوقی رعایت می‌شود. در قوانین داخلی ایران نیز این حق مورد تأیید قرار گرفته و از جمله حقوق دفاعی متهم در جریان تحقیقات و دادرسی در نظر گرفته شده است. در این خصوص ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اشعار داشته است: «متهم می‌تواند سکوت اختیار کند. در این صورت مراتب امتناع وی از دادن پاسخ یا امضای اظهارات در صورت مجلس قید می‌شود». همچنین طبق مواد ۵ و ۶ قانون فوق‌الذکر متهم باید در اسرع وقت و در طی فرایند دادرسی از وجود این حق آگاه شود و طبق ماده ۶۰ قانون فوق‌الذکر و اصل ۳۸ قانون اساسی هرگونه شکنجه و اجبار و اکراه متهم برای گرفتن اقرار و کسب اطلاع و درواقع اجبار به شکستن سکوت ممنوع است و ضمانت اجرای چنین اقداماتی جهت شکستن حق سکوت متهم درواقع باعث بی‌اعتباری ادله به دست آمده از این طرق خواهد بود.

این حق که نشان‌دهنده احترام به اصل برائت و حق دفاع است، نه تنها به متهم این امکان را می‌دهد که در برابر فشارهای احتمالی برای اقرار به جرم مقاومت کند، بلکه به‌عنوان یک اصل حقوقی، از او در برابر اتهامات ناروا و بی‌اساس حمایت می‌کند. همچنین، این حق تضمین می‌کند که متهم تحت فشار قرار نگیرد و به اجبار اطلاعاتی را فاش نکند که ممکن است به ضرر خودش تمام شود؛ بنابراین با توجه به اهمیت حق سکوت، لازم است که ابتدا مفهوم و مبانی این حق را تعریف کرده، سپس با اشاره به چالش‌های رعایت این حق، راهکارهای عملی در جهت بهبود رعایت این حق ارائه نمود.

با توجه به اینکه حق سکوت یکی از حقوق دفاعی متهم در فرایند دادرسی می‌باشد رعایت آن برای مقام تحقیق و ضابطین قضایی یک تکلیف بوده و بایستی وجود این حق را برای متهم تفهیم نمایند تا ایشان نیز در صورت عدم آگاهی از وجود چنین حقی، با آگاه شدن نسبت به آن در سایه اصل برائت از مزایای آن بهره‌مند گردد. با این وجود، حق سکوت می‌تواند در مواقعی به چالش کشیده شود، به خصوص زمانی که منافع عمومی یا امنیت جامعه در خطر باشد. این چالش‌ها در روند تحقیقات، کشف دلایل و چگونگی وقوع جرم و شناسایی مجرمان و رعایت حقوق متهم یا متهمین پرونده تأثیرگذار می‌باشند.

انجام پژوهش در این زمینه می‌تواند به توسعه نظریه‌ها و بهبود اجرای این حق در دادگاه‌ها کمک کند. همچنین، بررسی چالش‌ها و راهکارهای اجرایی این حق نیز می‌تواند در بهبود فرایند دادرسی و حقوق متهمان مؤثر واقع گردد.

هدف کلی از انجام این پژوهش، شناخت چالش‌های پیش روی مقامات و ضابطین قضایی در حفظ و رعایت حق سکوت و ارائه راهکارهایی برای برطرف نمودن این چالش‌ها است که در نهایت منجر به حفظ حقوق متهم و صدور آرای عادلانه و بهبود عملکرد دستگاه عدالت کیفری می‌گردد.

۱- مفهوم‌شناسی

در این قسمت ابتدا از طریق تعریف مفاهیم حق سکوت و متهم به شناخت این مفاهیم می‌پردازیم و سپس مبانی حقوقی و غیرحقوقی رعایت این حق را تشریح خواهیم نمود.

۱-۱- حق سکوت

حق سکوت یا به عبارتی بی‌پاسخی یک اصل قانونی است که به هر فردی اعم از شاکی، متهم یا دیگر اشخاص درگیر در پرونده اجازه خودداری از پاسخگویی به سؤالات مقامات دادگاه یا ضابطین قضایی در مقام بازجویی را می‌دهد (حبیب زاده، صادقی، ۱۳۹۳: ۶۴). با توجه به اینکه این تحقیق در خصوص رعایت حق سکوت متهم و چالش‌های آن است؛ بنابراین منظور از حق سکوت در این مقاله یکی از حقوق دفاعی متهم در مقام دفاع از خود می‌باشد. این حق به متهم اجازه می‌دهد تا در مواقعی که به عنوان متهم در پیشگاه قضا قرار می‌گیرد از ارائه اطلاعات یا پاسخ به سؤالات خودداری نماید. این حق در مراحل مختلف دادرسی از تحقیقات و بازجویی گرفته تا مرحله نهایی به متهم اجازه می‌دهد که سکوت کند و نقض آن می‌تواند سرنوشت انسان‌های بی‌گناه را به مخاطره بیندازد. به بیان دیگر متهم حق دارد پاسخگویی به سؤالات مقامات قضایی و ضابطین را نپذیرد و از ارائه اطلاعاتی که معمولاً می‌تواند بر علیه ایشان در دادگاه مورد استفاده قرار گیرد خودداری نماید. این حق در جهت حفظ حقوق دفاعی متهم و اطمینان از عدم تأثیر منفی بر براءت او از اهمیت بالایی برخوردار است. همچنین این حق برای حفظ حریم خصوصی و جلوگیری از خطرات فیزیکی و جسمی بر متهم استفاده می‌شود؛ بنابراین در سایه اصل براءت و بهره‌مندی از این حق، متهم می‌تواند در مراحل تحقیقات قضایی، سکوت اختیار نماید و مقامات قضایی و ضابطین موظف به رعایت این حق می‌باشند.

۱-۲- متهم

متهم در لغت از ریشه وهم و به معنی گمان و خیال آمده و جمع آن اوهام است (بندرریگی، ۱۳۷۹: ۶۹۵).

دکتر لنگرودی در معنای متهم می‌نویسند «کسی که تهمت متوجه اوست و هنوز رسیدگی به جرم مورد تهمت شروع نشده و اگر هم شروع شده باشد با رأی لازم‌الاجرا پایان نیافته است».

در قوانین داخلی ایران از متهم تعریفی نشده است؛ ولی ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اشعار داشته «با شروع تحت نظر قرار گرفتن متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید». با توجه به این ماده می‌توان چنین برداشت نمود که متهم شخصی است که توسط ضابطین یا مقام قضایی تحت نظر قرار گرفته باشد. با این حال این تعریف جامع و مانع نمی‌باشد؛ زیرا ممکن است شخص متهم تحت نظر مقام قضایی قرار نگرفته باشد.

در کل متهم را می‌توان این‌گونه تعریف نمود: شخصی که به بنا به دلایل و امارات موجود در پرونده مظنون به ارتکاب جرم بوده و توسط مقام قضایی به ایشان تفهیم اتهام صورت گرفته است. به بیان دیگر متهم در یک پرونده کیفری، شخصی است که فرض بر ارتکاب جرم توسط او می‌باشد، در حالی که هنوز به صورت حتمی و قطعی و با حکم دادگاه مجرمیتش ثابت نشده است و تا زمانی که حکم بر مجرمیت ایشان صادر نشده عنوان متهم بر ایشان صدق می‌کند.

۱-۳-۱- مبانی حق سکوت

مبانی حق سکوت متهم در نظام حقوقی شامل مجموعه‌ای از اصول و دلایلی است که این حق را به عنوان یکی از حقوق اساسی متهم در فرایند قضایی توجیه می‌کند. این مبانی شامل دلایل حقوقی، اخلاقی، فلسفی و اجتماعی است که در ذیل به آنها پرداخته می‌شود.

۱-۳-۱-۱- مبانی حقوقی حق سکوت متهم

این بند شامل اصول و قواعد حقوقی است که برای رعایت حق سکوت متهم می‌توان از آنها بهره جست.

۱-۳-۱-۱-۱- اصل برائت

اصل برائت که در اصل ۳۷ قانون اساسی و ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ آمده است، بیان می‌کند که هر فردی که متهم به ارتکاب جرمی شده است از نظر قانونی بی‌گناه محسوب می‌شود مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح، به طور قطعی ثابت شود. حق سکوت متهم با اصل برائت ارتباط تنگاتنگی دارد این حق تضمین می‌کند که متهم می‌تواند بدون ترس از تبعات، از پاسخگویی به سؤالات خودداری کند و اینکه سکوت او نباید به عنوان دلیلی بر مجرمیت وی تلقی شود. در واقع بار اثبات گناه بر دوش شاکی و مدعی‌العموم گذاشته شده و نیازی به اثبات بی‌گناهی خویش از جانب متهم نمی‌باشد (رحمدل، ۱۳۸۵: ۱۹۱).

۱-۳-۱-۲- حقوق بشر

حقوق بشر مجموعه‌ای از استانداردهای جهانی هستند که حقوق و آزادی‌های اساسی انسان‌ها را تضمین می‌کنند. این استانداردها به افراد این امکان را می‌دهند که در برابر قدرت‌های دولتی و قضایی از خود دفاع کنند و از حقوق خود از جمله حق سکوت به عنوان یکی از حقوق دفاعی بدون ترس از تبعات احتمالی آن بهره بگیرند. بر همین اساس نسل اول حقوق بشر که شامل حقوق مدنی و سیاسی است به طور مستقیم با آزادی‌های فردی و مشارکت در زندگی سیاسی ارتباط دارد و از جمله حقوقی که در این نسل با حق سکوت ارتباط مستقیم دارد، اصل دادرسی منصفانه می‌باشد که در ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی به آن اشاره شده است. طبق این اصل هر فردی که متهم به ارتکاب جرمی می‌شود حق دارد، دادرسی عادلانه‌ای داشته باشد که در آن تمامی حقوق دفاعی او تضمین شده باشد بر همین اساس حق سکوت که یکی از حقوق اساسی دفاعی متهم می‌باشد مورد حمایت حقوق بشری قرار گرفته است (رحمدل، ۱۳۸۵: ۱۹۷).

۱-۳-۱-۳- منع شکنجه و اجبار

منع شکنجه و اجبار به عنوان یکی از مبانی حقوقی حق سکوت، هم در قوانین داخل ایران و هم در قوانین بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. این مبنا بر این اصل استوار است که هیچ فردی نباید تحت شکنجه یا هر نوع اجباری قرار گیرد تا اقرار کند یا اطلاعاتی را فاش سازد که ممکن است علیه خود او مورد استفاده قرار گیرد.

در قوانین داخلی ایران اصل ۳۸ قانون اساسی و ماده ۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ صراحتاً به این مهم اشاره نموده‌اند و ضمانت اجرای عدم رعایت این اصل را علاوه بر بی‌اعتباری دلایل به دست آمده از این طریق کیفر عامل شکنجه می‌دانند؛ بنابراین طبق این اصل نمی‌توان شخص متهم را به شکستن سکوت و سخن گفتن، اجبار کرد و مادامی که شخص متهم بخواهد می‌تواند از حق سکوت خویش بدون نگرانی از عواقب آن (نظیر زمانی که سکوت اماره‌ای بر گناهکار بودن شخص متهم تلقی می‌گردد) بهره گیرد (صالحی، ۱۳۸۸: ۷۶).

۱-۳-۱-۴- حق دفاع

حق دفاع به عنوان یکی از اصول اساسی حقوق کیفری به متهم اجازه می‌دهد تا در برابر اتهامات وارد به خود دفاع کند و از حقوق خود بهره‌مند شود. این حق شامل حق استفاده از وکیل، حق دسترسی به اسناد و مدارک پرونده و غیره می‌باشد. بر این اساس حق دفاع و حق سکوت به طور مستقیم با یکدیگر در ارتباط هستند. در

واقع حق دفاع می‌تواند شامل حق سکوت متهم نیز باشد؛ زیرا استفاده از حق سکوت می‌تواند بخشی از استراتژی دفاعی متهم باشد. این امر به متهم این قدرت را می‌دهد که بدون اینکه خودش مستقیماً درگیر شود دفاعیات خود را ارائه نماید؛ به عبارت دیگر متهم می‌تواند از طریق وکیل خود دفاعیات را ارائه دهد و در عین حال از حق سکوت خویش بهره‌مند شود. این امر به ویژه در مواردی که متهم ترجیح می‌دهد به دلایلی مانند فشار روانی، ترس از پیامدهای احتمالی یا عدم تمایل به افشای اطلاعات از پاسخگویی به سؤالات خودداری کند اهمیت می‌یابد. در واقع رابطه بین حق دفاع و حق سکوت، عموم و خصوص مطلق است، به بیان دیگر متهم حق دارد از خود دفاع کند و این شامل حق سکوت نیز می‌باشد (حبیب زاده، صادقی، ۱۳۹۳: ۷۴).

۱-۳-۲- مبانی غیر حقوقی حق سکوت

مبانی غیر حقوقی حق سکوت در واقع به جنبه‌های تجربه انسانی مرتبط است که فراتر از چهارچوب‌های قانونی است. این مبانی بر این باور استوارند که هر فردی از جمله متهمین، دارای ارزش‌هایی نظیر کرامت می‌باشند که حتی در شرایطی که ممکن است فرد متهم به ارتکاب جرمی شده باشد باید مورد احترام قرار گیرند. این مبانی شامل آزادی‌های فردی، کرامت انسانی، اخلاق، عدالت و بعد روانشناختی انسان می‌باشند که به آنها می‌پردازیم.

۱-۳-۲-۱- آزادی‌های فردی

هر فردی حق دارد در حیطه زندگی شخصی خود تصمیم‌گیری کند و این شامل حق انتخاب سکوت در برابر پرسش‌هایی است که ممکن است به ضرر او تمام شود. این اصل بر این باور استوار است که افراد باید بتوانند بدون فشار یا اجبار، انتخاب‌های مستقلی داشته و یک مورد آن آزادی انتخاب حق سکوت می‌باشد که این امر به حفظ استقلال فردی و حق انتخاب ایشان کمک می‌کند (رحمدل، ۱۳۸۵: ۱۹۲).

۱-۳-۲-۲- کرامت انسانی

این مفهوم بر این باور استوار است که هر انسانی صرف‌نظر از وضعیت اجتماعی، سواد، جنسیت یا هر ویژگی دیگری، دارای ارزش ذاتی و حقوق بنیادین است که باید مورد احترام قرار گیرد. در همین راستا علامه طباطبایی می‌گوید: کرامت انسانی آن نوع حرمت و ارزشی است که همه افراد به لحاظ استقلال ذاتی و توانایی اخلاقی‌ای که دارند از آن برخوردار می‌باشند. اقتضای احترام به کرامت انسانی حفاظت از ایشان در برابر روش‌های ناعادلانه یا غیرانسانی بازجویی است. لذا این اصل تأکید می‌کند که شخص نباید مجبور به خود

متهم‌سازی شود بلکه باید فرصتی داشته باشد تا در شرایطی عادلانه و منصفانه دفاعیات خود را ارائه دهد (حبیب زاده، صادقی، ۱۳۹۳: ۶۷).

۱-۳-۲-۳- بعد روان‌شناختی انسان

با توجه به پیشرفت علم و فناوری در عصر حاضر، به اطلاعات زیادی در خصوص بعد روانی وجود انسان پی برده‌ایم و از آنجایی که منظور از مبانی حق سکوت علت و چرایی در نظر گرفتن این حق می‌باشد؛ بنابراین می‌توان ابعاد روانی انسان را یکی از مبانی‌ای که توجیهی است برای وجود حق سکوت در نظر گرفت. این مبنا در واقع به تأثیرات عمیقی که فرایند بازجویی و دادرسی می‌تواند بر روان و رفتار متهم داشته باشد می‌پردازد؛ زیرا بازجویی‌ها معمولاً در محیط‌هایی انجام می‌شود که متهم احساس تنهایی و آسیب‌پذیری می‌کند و این شرایط می‌تواند احساس اضطراب، ترس و استرس را در شخص متهم تشدید نماید که همگی می‌توانند بر توانایی متهم برای تصمیم‌گیری منطقی و عادلانه تأثیر منفی بگذارند و ممکن است منجر به پاسخ‌هایی از سوی ایشان گردد که تنها برای رهایی از این فشارها و بدون در نظر گرفتن عواقب آن بیان شوند؛ بنابراین حق سکوت به متهم این امکان را می‌دهد که از پاسخگویی در چنین شرایطی خودداری کند و از این طریق از احتمال اعتراف تحت فشار یا اشتباه جلوگیری نمود.

۲- چالش‌ها و موانع رعایت حق سکوت

با وجود اینکه حق سکوت یکی از حقوق دفاعی متهم می‌باشد با این حال رعایت این حق گاهی با چالش‌هایی روبرو است. این چالش‌ها گاهی ناشی از رفتار افرادی نظیر متهم یا ضابطین می‌باشد، گاهی هم ناشی از برخی ضعف‌های ساختاری در دستگاه قضایی یا قوانین موجود می‌باشد که در ذیل به آنها خواهیم پرداخت.

۲-۱- چالش‌های رفتاری

چالش‌های رفتاری در رعایت حق سکوت متهم به موانع و مشکلاتی اشاره دارد که در واقع ناشی از عملکرد و رفتار اشخاص اعم از ضابطین، مقامات قضایی و یا حتی متهم و جامعه‌ای که در آن زیست می‌کند ناشی می‌شود.

۲-۱-۱- چالش‌های ناشی از رفتار متهم

۲-۱-۱-۱- نگرش‌ها و باورهای غلط

متأسفانه عرف جامعه و دستگاه قضایی در برخی مواقع سکوت متهم را به عنوان نشانه‌ای از گناهکار بودن وی تلقی می‌کنند که این پیش‌داوری می‌تواند بر تصمیم متهم برای استفاده از حق سکوت تأثیر منفی بگذارد و حتی گاهی متهم ممکن است به دلیل ترس از همین پیش‌داوری‌ها و برچسب گناهکار بودن و فشارهای اجتماعی از استفاده خود از حق سکوت خودداری نماید (رسولی امیرحاجلو و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۳۷).

۲-۱-۱-۲- بهره‌گیری سوء از حق سکوت توسط مجرمین حرفه‌ای

مجرمین حرفه‌ای که اغلب با ساختار و قوانین قضایی آشنایی دارند ممکن است از این حق به‌گونه‌ای استفاده کنند که به نفع خود و به ضرر فرایند عدالت باشد. این افراد ممکن است با استفاده از حق سکوت تلاش کنند تا از ارائه اطلاعاتی که می‌تواند به اثبات جرم آنها کمک کند خودداری ورزند و یا با بهره‌گیری از این حق شریک یا شریکان و معاونین جرم را معرفی نکنند و از این طریق تحقیقات را به بن‌بست بکشانند. استفاده از این حق توسط مجرمین حرفه‌ای می‌تواند مانع کشف حقیقت گردد و یا باعث به تأخیر افتادن روند تحقیقات و کشف حقیقت گردد؛ برای مثال شخصی که متهم به آدم‌ربایی است می‌تواند با بهره‌گیری از این حق نه‌تنها روند تحقیقات را کند نماید بلکه جان شخص بزه‌دیده نیز در معرض خطر قرار گیرد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴۳).

۲-۱-۲- چالش‌های ناشی از رفتار ضابطین قضایی

ضابطین قضایی نقش مهمی در پرونده‌های کیفری ایفا می‌کنند که یکی از این نقش‌ها انجام تحقیقات مقدماتی است. ایشان در مقام تحقیق و بازجویی از متهم ممکن است به دلایلی حق سکوت متهم را رعایت نکنند که مختصراً به آنها می‌پردازیم.

۲-۱-۲-۱- عدم آگاهی یا نادیده گرفتن حق سکوت

گاهی ضابطین قضایی ممکن است به دلیل کمبود آموزش‌های لازم در زمینه حقوق متهمین به ویژه در مورد حق سکوت نتوانند این حق را رعایت کنند. گاهی هم با وجود آگاهی از وجود چنین حقی ولی به دلایلی نظیر فشار ناشی از حجم بالای پرونده‌های کیفری و فرهنگ نتیجه محوری حاکم بر دستگاه‌های پلیسی و قضایی ممکن است ضابطین این حق را نادیده بگیرند تا به سرعت به نتایج تحقیقات برسند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۴۳).

۲-۲-۱-۲- نگرش منفی ضابطین نسبت به متهم

نگرش منفی یا تعصبی ضابطین نسبت به متهم ممکن است منجر به عدم رعایت حقوق متهم از جمله حق سکوت ایشان گردد. این نگرش منفی از سوی ضابط ممکن است در پرونده‌ای خاص یا در تمام پرونده‌ها نسبت به متهمین آن به دلایلی نظیر تجربیات گذشته یا باورهای شخصی ضابط یا شرایط خاص آن پرونده مثل جریحه‌دار شدن احساسات عمومی یا برهم خوردن گسترده نظم، به وقوع بپیوندد (تاج امیر، ۱۳۹۷: ۷۴).

۲-۲- چالش‌ها و موانع ساختاری

چالش‌ها و موانع ساختاری به مسائلی اشاره دارد که از نظام‌های قانونی و سازمانی نشئت می‌گیرند و می‌توانند در رعایت این حق توسط ضابطین و دیگر مقامات قضایی مانع ایجاد کنند. این چالش‌ها را می‌توان به دو بخش اصلی چالش‌های ساختاری مربوط به قوانین و مقررات و چالش‌های ساختاری مربوط به سیستم قضایی و اجرایی تقسیم نمود که به آنها می‌پردازیم.

۲-۲-۱- چالش‌های ساختاری مربوط به قوانین و مقررات

۲-۲-۱-۱- تعارض حق سکوت با اقدامات قانونی دیگر

گاهی ممکن است حق سکوت متهم با الزامات قانونی دیگری که بر متهمان اعمال می‌شود در تعارض قرار گیرد و بر همین اساس شخص مجبور به شکستن حق سکوت خود برای رعایت دیگر قوانین گردد. در این خصوص می‌توان به مواد مرتبط با جرایم مالیاتی اشاره نمود. طبق قانون مالیات‌های مستقیم، مؤدیان مالیاتی ملزم به ارائه اظهارنامه مالیاتی و اسناد و مدارک مربوط به درآمدها و هزینه‌های خود هستند. در صورتی که مؤدی مالیاتی متهم به فرار مالیاتی شود ممکن است ملزم به ارائه اطلاعات باشد که می‌تواند به اثبات جرم علیه خودش منجر شود. این مسئله می‌تواند با حق سکوت متهم در تعارض باشد؛ زیرا از یک‌سو حق دارد از ارائه اطلاعاتی که ممکن است به ضرر خودش تمام شود خودداری کند و از سوی دیگر بر اساس قانون مالیات‌های مستقیم مکلف به ارائه این اطلاعات است.

۲-۲-۱-۲- کافی نبودن مواد حمایتی از حق سکوت

در نظام حقوقی ایران گرچه حق سکوت صراحتاً در ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ ذکر شده، اما این حق در قانون اساسی و دیگر قوانین داخلی صراحتاً ذکر نشده است؛ بنابراین این مسئله می‌تواند منجر به تفسیرهای متفاوت و گاه ناقص از حق سکوت شود.

۲-۲-۲- چالش‌های ساختاری مربوط به سیستم قضایی و اجرایی

۲-۲-۲-۱- عدم پیش‌بینی سازوکارهای اجرایی رعایت حق سکوت

در خصوص الزام مقامات قضایی و ضابطین در جهت رعایت حق سکوت متهم دچار ضعف قضایی و اجرایی هستیم. این ضعف به دلایل مختلفی نظیر فقدان زیرساخت‌های مناسب از جمله فقدان فضاهای فیزیکی متناسب و قابل کنترل، منابع انسانی آموزش دیده و غیره است که در نهایت رعایت این حق را با موانعی روبرو می‌سازد.

۲-۲-۲-۲- عدم بهره‌مندی از تجهیزات و فناوری‌های به‌روز

تجهیز دستگاه‌های قضایی و اجرایی به فناوری‌های به‌روز و نوین و بهره‌مندی از آنها تأثیر بسزایی در حفظ و رعایت حقوق اشخاص از جمله متهم و حق سکوت ایشان می‌گذارد؛ برای مثال وجود تجهیزات مناسب برای ضبط صوتی و تصویری جلسات بازجویی امکان نقض حق سکوت متهم و استفاده نادرست از اظهارات او را به حداقل ممکن می‌رساند. البته فقدان یا کمبود تجهیزات نوین در دستگاه‌های قضایی و اجرایی، دلایل مختلفی نظیر تحریم‌های ظالمانه بین‌المللی علیه ایران و یا کمبود منابع مالی و بودجه دستگاه قضایی دارد که در صورت مرتفع شدن این دلایل و تجهیز این دستگاه‌ها به سیستم‌های نوین، تغییرات محسوسی در حفظ و رعایت حقوق طرفین پرونده از جمله متهم خواهد گذاشت (رجبی تاج امیر، ۱۳۹۷: ۷۳).

۳- سازوکارهای عملی بهبود رعایت حق سکوت متهم

در این بخش ما سازوکارهایی که در بهبود رعایت حق سکوت متهم می‌توانند مؤثر واقع شوند را در دو بخش سازوکارهای ساختاری و سازوکارهای رفتاری بیان می‌نماییم.

۳-۱- سازوکارهای ساختاری

سازوکارهای ساختاری در واقع مجموعه‌ای از راهکارهایی است که از طریق بهبود نظام حقوقی و سازمانی و اجرایی به دنبال بهبود رعایت حق سکوت متهم است که به آنها اشاره خواهیم نمود.

۳-۱-۱- سازوکارهای مرتبط با ساختار حقوقی

۳-۱-۱-۱- تصویب قانون حریم خصوصی

با توجه به اینکه در مورد حریم خصوصی قانون مدون و جامعی در ایران وجود ندارد که به طور خاص به این موضوع بپردازد و جرم انگاری رفتارهای ناقض آن را مشخص کند، این امر می‌تواند در اجرای حق سکوت متهم تأثیرگذار باشد؛ زیرا داده‌های شخصی و اطلاعات مربوط به متهم ممکن است بدون چهارچوب قانونی محکم در معرض دسترسی و استفاده قرار گیرند. در واقع تصویب چنین قانونی می‌تواند به شکل‌گیری یک فضای قضایی محافظت شده کمک کند که در آن متهمین می‌توانند بدون نگرانی از افشای اطلاعات شخصی‌شان از حق سکوت خود استفاده کنند. از آثار مثبت تصویب چنین قانونی می‌توان به جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی در جریان تحقیقات و بازجویی‌ها و استفاده نادرست از اطلاعات شخصی متهم و محدود شدن فشارهای نامشروع بر متهمین برای اعتراف یا ارائه اطلاعات را ذکر نمود.

۳-۱-۱-۲- تصویب قانون تضمین حقوق متهم

تصویب قانونی که حقوق متهمان را تضمین می‌کند گامی مهم در جهت تحقق عدالت کیفری و احترام به حقوق بشر است. این قانون به ایجاد تعادل بین حقوق متهمان و نیازهای جامعه برای تعقیب جرایم کمک می‌کند و اطمینان می‌دهد که فرد متهم در طول فرایند دادرسی از حقوقی مانند حق سکوت، دسترسی به وکیل، دادرسی عادلانه و منصفانه و غیره برخوردار است. همچنین وجود چنین قانونی که ضمانت اجرای کیفری را در خود برای عدم رعایت حقوق متهم از جمله حق سکوت در نظر بگیرد می‌تواند مرزهای حفظ حقوق متهم را گسترش دهد و باعث بازدارندگی مناسبی در جهت حفظ این حقوق باشد.

۳-۱-۲- سازوکارهای مرتبط با ساختار سازمانی اجرایی

۳-۱-۲-۱- تأسیس نهاد نظارتی مستقل

تأسیس یک نهاد نظارتی که بر عملکرد ضابطین و مقامات قضایی در مراحل مختلف تحقیق و محاکمه به صورت مستقل از قوای سه‌گانه نظارت نماید تأثیر بسزایی در بهبود عملکرد و حفظ حقوق طرفین دعوا از جمله متهم و حق سکوت آنها خواهد داشت. وجود چنین نهادی که اعضای آن را اشخاص مختلف جامعه با شغل‌های مختلف نظیر پزشکان، وکلا، کارمندان و اشخاص دارای شغل آزاد تشکیل دهند و این اعضا مستقیماً توسط شهروندان هر شهر انتخاب گردند می‌تواند در تقویت اعتماد به دستگاه عدالت قضایی و آراء صادره از آن هم تأثیر بسزایی داشته باشد. در این خصوص می‌توان نهاد نظارتی آمبودزمان در حقوق برخی از کشورهای اروپایی را مثال زد (مؤذن زادگان، غلامی، ۱۳۹۵: ۱۹۶).

۳-۱-۲-۲- به کارگیری فناوری‌های نوین در مرحله تحقیق و بازجویی

استفاده از فناوری‌های نوین می‌تواند تأثیر بسزایی بر حفظ و تقویت حق سکوت متهم داشته باشد که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم.

الف) سیستم‌های اطلاع‌رسانی خودکار

سیستم‌هایی که به صورت خودکار اطلاعات مربوط به حقوق متهم از جمله حق سکوت را به متهمان اطلاع‌رسانی می‌کنند.

ب) سیستم‌های مدیریت پرونده الکترونیکی

استفاده از سیستم‌های الکترونیکی برای مدیریت پرونده‌های قضایی می‌تواند به سرعت بخشیدن به فرایندها و دسترسی آسان‌تر وکلا به اطلاعات مربوط به موکلشان کمک کند که این امر به نوبه خود می‌تواند به حمایت بهتر از حق سکوت متهم منجر شود.

ج) ضبط ویدیویی بازجویی‌ها

استفاده از دوربین‌های ویدیویی برای ضبط بازجویی‌ها می‌تواند به شفاف‌سازی فرایند و اطمینان از رعایت حقوق متهم کمک کند. این امر همچنین می‌تواند به جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی و فشار بر متهم برای اعتراف یا پاسخگویی کمک کند.

د) پلتفرم‌های تعاملی بین وکیل و متهم

پلتفرم‌هایی که امکان تعامل آنلاین بین وکیل و متهم را فراهم می‌کند می‌توانند به تقویت ارتباط بین آنها و در نتیجه حمایت بهتر از حقوق متهم کمک کند.

ه) هوش مصنوعی و تحلیل داده‌ها

استفاده از هوش مصنوعی برای تحلیل داده‌های پرونده‌های قضایی می‌تواند به شناسایی نقاط ضعف و قوت پرونده کمک کند و به وکیل این امکان را بدهد که استراتژی دفاعی مؤثری برای حمایت از حقوق دفاعی متهم از جمله حق سکوت ایشان اتخاذ نماید.

۳-۲- سازوکارهای رفتاری مرتبط با بهبود رعایت حق سکوت

ساز و کارهای رفتاری مرتبط با بهبود رعایت حق سکوت در واقع به راهکارهایی که در رفتار و عملکرد اشخاص اعم از ضابطین، متهمین یا مقامات قضایی می‌تواند مؤثر واقع گردد اشاره می‌نماید که به آنها اشاره خواهیم نمود.

۳-۲-۱- سازوکارهای رفتاری مرتبط با رفتار متهم

این بخش به اقداماتی می‌پردازد که متهمان را قادر می‌سازد تا از حقوق خود به‌ویژه حق سکوت به طور مؤثر استفاده کنند.

۳-۲-۱-۱- برنامه‌های مداخله اولیه

ایجاد برنامه‌هایی که به متهمان کمک می‌کنند تا در لحظات اولیه بازداشت از حقوق خود مطلع شوند. این برنامه‌ها شامل موارد زیر می‌باشند.

الف) اطلاع‌رسانی فوری

ارائه اطلاعات کلیدی در مورد حقوق متهم از جمله حق سکوت به محض بازداشت (صالحی، ۱۳۸۸: ۸۳).

ب) توزیع بروشورهای آموزشی

فراهم کردن بروشورهای آموزشی و دیگر منابع آموزشی که حقوق متهم را به زبان ساده توضیح می‌دهد و در اختیار متهم گذاشتن این بروشورها (موسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵۲).

ج) دسترسی به مشاوره حقوقی

امکان تماس فوری با وکیل یا مشاوره حقوقی برای راهنمایی و مشاوره در اولین فرصت پس از بازداشت.

۳-۲-۱-۲- پشتیبانی روان‌شناختی از متهم

پشتیبانی روان‌شناختی به مجموعه‌ای از خدمات و حمایت‌هایی اشاره دارد که به متهمان کمک می‌کنند تا با استرس و فشارهای ناشی از فرایند بازجویی و دادرسی مقابله کنند. این پشتیبانی‌ها می‌تواند شامل مواردی نظیر مشاوره روان‌شناختی به متهمان برای مدیریت اضطراب و تنش، ایجاد برنامه‌های کاهش استرس و غیره باشد.

۳-۲-۲- سازوکارهای رفتاری مرتبط با رفتار ضابطین و مقامات قضایی

این بخش به اقداماتی می‌پردازد که رفتار ضابطین و مقامات قضایی را در برخورد با حقوق دفاعی متهم تعدیل می‌نماید.

۳-۲-۲-۱- پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری

ایجاد سیستم‌هایی که مقامات قضایی و ضابطین را در قبال عدم رعایت حقوق متهمان به ویژه حق سکوت پاسخگو کنند.

۳-۲-۲-۲- تغییر نگرش

ترویج فرهنگ احترام به حقوق متهمان و تغییر دیدگاه منفی نسبت به استفاده از حق سکوت و همچنین تغییر دیدگاه مختومه محوری در دستگاه قضایی و نتیجه‌گرایی در پرونده‌های ضابطین قضایی و توجه به کیفیت انجام اقدامات در پرونده‌های ضابطین و مقامات قضایی به منظور ایجاد یک سیستم قضایی عادلانه‌تر (موسوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۵۱).

۳-۲-۲-۳- آموزش مستمر و مداوم

برگزاری دوره‌های آموزشی مستمر و مداوم برای قضات، کارکنان و ضابطین قضایی به منظور افزایش آگاهی و مهارت‌های آنان در رعایت حقوق متهمان (موسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵۲).

۳-۲-۲-۴- بررسی‌های دوره‌ای

انجام بررسی‌های دوره‌ای و ارزیابی‌های منظم از روند رعایت حقوق متهمان توسط مقامات و ضابطین قضایی.

برآمد

حق سکوت متهم به عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق بشر و دادرسی کیفری، نقش محوری در تضمین عدالت و حفظ کرامت انسانی دارد. در این مقاله، با بررسی چالش‌های موجود در سیستم قضایی و رفتار متهمان و مقامات قضایی، به این نتیجه رسیدیم که برای تقویت این حق، نیازمند اقدامات ساختاری و رفتاری همه‌جانبه‌ای هستیم.

از نظر ساختاری، تدوین قوانین جامع و دقیق، اصلاحات قانونی و ایجاد نهادهای نظارتی مستقل، همراه با به‌کارگیری فناوری‌های نوین، می‌توانند به تضمین اجرای صحیح و مؤثر حق سکوت کمک کنند. این اقدامات باید با هدف افزایش شفافیت، پاسخگویی و کارایی سیستم قضایی صورت گیرند.

در حوزه رفتاری، تغییر نگرش‌ها و فرهنگ سازمانی، آموزش مداوم مقامات قضایی و پلیس و ایجاد برنامه‌های حمایتی برای متهمان، از جمله مشاوره روان‌شناختی و آموزش مهارت‌های مقابله‌ای، می‌توانند به تقویت رعایت حق سکوت در عمل کمک کنند.

در نهایت، این مقاله نشان می‌دهد که حق سکوت متهم نه تنها باید به عنوان یک اصل حقوقی شناخته شود، بلکه باید به عنوان یک ارزش اجتماعی در سطح جامعه نیز ترویج یابد. این امر مستلزم همکاری و هماهنگی بین متهمان، وکلا، مقامات قضایی و جامعه مدنی است تا از طریق اقدامات مشترک، به سمت تحقق یک سیستم دادرسی عادلانه و مطابق با استانداردهای بین‌المللی حرکت کنیم. این تلاش‌ها نه تنها به حفظ حقوق فردی کمک می‌کنند، بلکه به تقویت اعتماد عمومی به نظام قضایی و تحکیم اصول دموکراتیک در جامعه نیز منجر می‌شوند.

فهرست منابع

- ۱- بندرریگی، محمد، **منجدالطلاب**، ج ۳، تهران، اسلامی، ۱۳۷۹
- ۲- حبیب‌زاده، محمدجعفر؛ صادقی، ولی‌اله، **شناسایی و مدیریت حق سکوت متهم**، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتم، شماره ۹۵، ۱۳۹۵
- ۳- رجبی تاج امیر، ابراهیم، **چالش‌ها و سازوکارهای عملی رعایت حق سکوت در فرایند بازجویی ضابطان دادگستری**، فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی، سال بیستم، شماره اول، ۱۳۹۷
- ۴- رجبی تاج امیر، ابراهیم؛ رضوی، محمد، **بررسی نقش ضابطان عام دادگستری بر اطاله دادرسی**، فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی، دوره هجدهم شماره دوم، ۱۳۹۵
- ۵- رحمدل، منصور، **حق سکوت**، مجله حقوقی دادگستری، دوره: ۷۰، شماره ۵۶، ۱۳۸۵

۶- رسولی امیرحاجلو، اسحاق؛ ابراهیمی، شهرام؛ فروغی، فضل‌الله؛ چالش‌های قضایی و اجرایی زندان زدایی در سیاست جنایی، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۱۹، ۱۴۰۱

۷- صالحی، جواد، سکوت جلوه‌ای از حقوق دفاعی متهم در دادرسی عادلانه، مجله مطالعات حقوقی سال اول شماره سوم، ۱۳۸۸

صالحی، جواد، کارکرد و ضمانت اجرای اعراض متهم از حق سکوت در حقوق کیفری و رویه قضایی ایران و ایالات متحده، فصلنامه علمی حقوق تطبیقی دوره نهم شماره یک، ۱۴۰۱

گلدوست جویباری، رجب، کلیات آیین دادرسی کیفری، تهران، جنگل، ۱۳۸۷

موسوی، سید علیرضا؛ قاسمی، مسعود؛ جعفری، محمدجواد، بررسی چالش‌های اخلاقی حق سکوت متهم در نظام حقوقی ایران، فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، سال دهم، شماره چهار، ۱۳۹۹

مؤذن زادگان، حسنعلی، تضمین حقوق متهم، خبرنامه کانون وکلای دادگستری استان اصفهان، ۱۳۸۵

مؤذن زادگان، حسنعلی؛ غلامی، نبی‌اله، سازوکارهای نظارت فعال غیر قضایی بر اقدامات ضابطان دادگستری (مطالعه تطبیقی حقوق ایران، فرانسه و انگلیس)، فصلنامه انتظام اجتماعی سال هشتم شماره یک، ۱۳۹۵

قوانین

قانون اساسی

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲